BEKE GYÖRGY

Megíratlan balladák a Dél-Alföldön

Magyarpécska magyar népében meg lett volna az érdeklődés saját hagyományai iránt, ha valaki tudatosítja benne. Magam ezt a kulturális igényt ismertem meg a tanyasiakban, még azelőtt, hogy jártam volna Pécskán. Tizenhat évi kihagyás után, 1957 februárjában újraindult a kolozsvári *Korunk.* A magyarországi forradalmi hangulattól megrettent román pártvezetés 1956 nyarán megígérte a *Korunk* és más magyar folyóiratok feltámasztását. A magyar értelmiségben nagy várakozás élt. Egyik terepjárásomkor, Arad városában különös körülmények között vettem kezembe a folyóirat első számát. Sétáltam a hosszú Köztársaság bulváron, és a minorita templom előtt, az egyik újságáruda közelében fiatal legényt pillantottam meg; falusi viseletben, csizmában, kezében a rózsaszínű borítójú új *Korunk.*

– Most vásárolta? – kérdeztem meg tőle, ismeretlenül.

Az újságáruda felé mutatott, és szívesen ideadta a lapot, hogy beletekinthessek.

Gazdalegény volt Magyarpécskáról.

Kiss Gyurkának, katonatársamnak, a helybeli jegyzőnek tizenöt évvel ezelőtt említettem ezt az epizódot.

– Mondtam már, hogy fogékony emberek a pécskaiak – felelte. – Lelkük szikrára vár, hogy fellobbanjon.

– Nem nektek, értelmiségieknek kellene adjátok ezt a szikrát?

– De igen, nekünk.

– Miért nem csiholjátok hát a szikrát?

Nagyon megnézett:

– Látszik, hogy nem éltél Dél-Erdélyben!

– Nem éltem itt, de ismerem a megfélemlítés légkörét, ami Antonescu marsall uralma alatt körülvett titeket... Még most is érzitek a nyomást?

Évtizedek lelki, szellemi némasága mutatta meg, hogy milyen mélyre húzódott a lelkekben a félelem – önmaguktól. Az észrevétlenné dermedés. Erdélyben, Kolozsvárott a hetvenes évektől virágzott a magyar népköltési gyűjtés, sorra jelentek meg Faragó József, Nagy Olga könyvei, Kallós Zoltán a moldvai csángó-magyarok világát hozta el. A nemzeti önismeret ébren tartásának, ápolásának, gazdagításának a művei voltak mind.

Kálmány Lajos emlékezte ugyanekkor feledésbe hullott Magyarpécskán, első gyűjtőhelyén, első papi állomáshelyén. Mintha az erre vállalkozó tanárok, tanítók tilosat cselekednének, a Bánságban, Arad tájain majdnemhogy titok-

ban, rejtekezve gyűjtötték a magyar népköltészetet. Az állambiztonság tisztjei mintha kémektől óvnák az országot, úgy figyelték a gyűjtőket, adatközlőiket. Juhász Zoltán aradi újságíró írta meg, hogy egy Horváth nevű, magyar nemzetiségű őrnagy beidéztette és arról faggatta, milyen célból gyűjti az olyan haszontalanságokat, mint a népdalok, mesék, közmondások.

– Hasznos-e ma Romániában magyar népköltészettel foglalkozni?

Később, mikor Moldvából űzték el a folkloristákat, a román ávó emberei azt terjesztették a csángók körében, hogy ezek aljas kereskedők, akik kicsalják a meséiket, énekeiket, és utána külföldön drága pénzért eladják. Ezzel pedig egyképpen megkárosítják a csángó nótafákat, de a román államot is.

Az első Arad környéki magyar folklórgyűjteményt egy kisiratosi magyarszakos tanár, Kovács Ferenc állította össze, és az ötvenes évek végén jelent meg. A gyűjtő kalandos életű bánsági író volt, a temesvári *Déli Hírlap* munkatársa, majd a *Magyar Újság* szerkesztője ugyancsak Temesvárott. Budapestre költözött, a *Független Szemle* munkatársa lett; államtudományi doktorátust szerzett Szegeden, *Kondor Tamás karrierje* címmel regénye jelent meg Budapesten, 1935-ben. Majd 1945 után hazatért a Bánságba, Kisiratoson tanár 1949 és 1955 között. Ekkor gyűjti, illetve tanítványaival összegyűjteti a falu folklórkincseit. Ezek egy része került be az *Iratosi kertek alatt* című kötetébe.

„A kisiratosi könyv megjelenése után Kovács Ferencet a tanügyből eltanácsolták" – írja Juhász Zoltán, aki jól ismerte az 1959-ben elhunyt gyűjtőt, Aradon közösen kutatták fel a város külső kerületeinek magyar folklórját. Címet is kapott az új kötet, *Aradvégi magyar népköltészet,* de nyomdába már nem jutott el. Harminc éven át rejtekezett a kézirat Juhász Zoltán lakásának kamrájában. Kisiratos „lelki fia", Sarusi Mihály békéscsabai, József Attila-díjas író bukkant rá, és Harangozó Imrével közösen, az újkígyósi Ipolyi Arnold Népfőiskola gondozásában, két kötetben megjelentette, *Aradvégi mondák* címmel, a népmondákat, *A sánta kutya lábán forgó palota* címmel pedig az Aradvégi népmeséket.

Magyarpécskán most Kálmány Lajos emléktáblája fogad, jól észrevehető helyen, a római katolikus nagytemplom falán.

Szülőhelye emléktáblával tisztelte meg Klebersberg Kunó grófot is.

A harmadik emlékeztető táblán az Ormós Zsigmond neve. A XIX. századi író és művésztörténész életművét évtizedekkel ezelőtt magáénak vállalta az erdélyi magyar kultúra; Benkő Samu tanulmányai elhelyezték a magyar szellem térképén. Most Magyarpécska is felfedezte akadémikusi szülöttét, aki itt látta meg a napvilágot, Csicseri Ormós József vármegyei esküdt és Kadicsfalvi Török Anna fiaként.

Dél-Alföld magyar népe, négy évtizedes némaság, félelem, rejtőzködés, lemondás és csüggedés után, kezdi megtalálni legjobb önmagát. Nagyok a lépések – sok a bepótolni való!

– Biztatást kaptok-e ehhez? – kérdeztem meg Matekovit Mihálytól, Arad megye helyettes főtanfelügyelőjétől.

– Kitől kapnánk?

– Mondjuk a hatóságoktól?

– Én inkább azt mondanám, hogy önmagunkat biztatjuk.

Serkentés mégis érkezik – a székelyektől. Arad tájain nagyon figyelnek arra, ami 1989 óta a Székelyföldön történik. Való igaz az, amit a székely szellemi önépítés csíkszeredai irányító egyénisége, Beder Tibor főtanfelügyelő úgy fogalmazott meg, hogy a Székelyföld az erdélyi magyar szórványok „anyaországa". Bederék ennek jegyében hozták létre Csíkszeredában a Juliánus Alapítványt, amely anyagilag is, de főként erkölcsileg segíti a szórványmagyarságot sajátos gondjainak megoldásában. Legfőbb törekvése, hogy megakadályozza a szórványok további beolvadását, eltűnését. Az 1992-ben létesített alapítvány egyáltalán nem teszi fölöslegessé Magyarország gondviselését, ellenkezőleg, mélyebben tudatosítja Budapesten is a segítség történelmi szükségességét. Beder Tibor a Székelyföld serkentő szerepét abban látja: úgy éljünk és úgy cselekedjünk, hogy példánkat követhessék Dél-Erdély, a Bánság, Máramaros és Bihar szórványmagyarjai.

Nem mindenben követhető a tömbmagyarság példája. Számolni kell a szórvány adottságaival, a nem mindenütt barátságos román többség hangulatával. Itt van például március 15-e megünneplése. Az 1989-es változtatásokig egész Romániában börtön terhe mellett tilos volt Március Idusára nyíltan emlékezni. Azért is súlyos fogság járt, ha valaki virágot tett a sepsiszentgyörgyi 48-as emlékműre vagy Marosvásárhelyen a Székely Vértanúk szobrának talapzatára. Sepsiszentgyörgyön a Székely Mikó Kollégium diákjainak egész csoportját elítélték ilyen csendes koszorúzásért.

Egy évtized óta azonban a Székelyföld márciusban zászlódíszbe öltözik. Kézdiszék falvainak lakói, magyar lobogók alatt, magyar hazafias énekekkel az ajkukon vonulnak be Kézdivásárhelyre, az egykori helyőrségi honvéd egység egyenruhájában! A szórványokban azonban csupán a templomokban tartanak márciusi megemlékezéseket, és ott is, néha egészen halkan éneklik el Kölcsey *Himnusz*át.

Történelmi „menetrend" szerint, a Bánság magyarsága most azt a korszakot éli, ami a Székelyföldet 1989 előtt jellemezte: emléktáblákat avatnak, szobrokat állítanak, igyekeznek felélesztení a hely szellemét. A kedvezőbbé vált lehetőségek kiváló értelmiségi csapatot találtak Magyarpécskán. A szellemi önépítés embereit, akik fel tudták kelteni az egykori tanyasiak kulturális vonzalmát. Heinrich József esperes-plébános újjáalakította a Kolping Család Egyesületet,

amely három irányú tevékenységet fejt ki: vallási, szociális és kulturális téren egyképpen érezhetően alakítja a közhangulatot. A plébános úr tevékeny ember volt mindig, az ifjúsággal könnyen szót értő, az ifjak körében népszerű pap. Előző szolgálati helyén például, a Temes megyei Ótelken labdarugó csapatot alakított. Mégpedig a Ceausescu-diktatúra idején, amikor ezer gáncsot állítottak az olyan pap útjába, aki a templomon kívül is híven körében kívánt élni. Pécskán megalakították továbbá a Kálmány Lajos Művelődési Egyesületet, elnöke Pálfy Sándor orvos. Támogatta a kezdeményezéseket Nagy István tanár, az emléktáblák állítása idején a község helyettes polgármestere.

Pécska, Battonya, Zenta... Nemrég még határkövek és szöges drótok választották szét őket, három országra tépve a tájat. Kálmány Lajos jó emlékezete, a közös örökség most egyazon tűzhely köré ültette őket.

Időben majdnem egyszerre, 1999 késő őszén emléktáblákat avattak Észak-Torontál két falujában is, Egyházaskéren és Szajánban. Közös történelem rokonítja a két falut. Mind a kettőbe Szeged környékéről érkeztek a telepesek; Egyházaskérre 1789-ben, Szajánba 1806-ban. Mind a kettőben gyűjtött Kálmány Lajos, és a legendás pap halálának nyolcvanadik évfordulóján ez eszükbe jutott a hajdani balladamondók utódainak.

Ezentúl minden évben ismétlik az ünnepséget, egyik esztendőben Egyházaskéren, a másikban Szajánban. Dudás Károly szabadkai író, lapszerkesztő – a kegyeleten túl – az időszerű tanulságokat tudatosította Szajánban: Kálmány Lajos mindegyre arra figyelmeztette korának írástudóit, hogy „nekünk feladatunk nem magunkat, hanem a népet, a népköltést bemutatni". Munkássága ezt az üzenetet sugározza a ma élő írástudóknak is. A távoli értékek helyett a saját környezetünkben fellelhető, a távoliaknál semmivel sem kisebb becsű értékekre összpontosítsunk.

Így építi, halála után nyolcvan esztendővel, Kálmány Lajos, a szerény és szegény szegedi pap a nemzet szellemi egységét. Sugallata olyan békeszerződés, amelyet nem önkényesen döntő nagyhatalmak kötnek, hanem a nép maga állítja helyre a megszakadt, természetes áramkört.

Válaszként Trianon máig megíratlan balladájára.

Mindig kísért a képzelet képtelensége: Sarusi Miska lehetett volna itt igazán kiváló balladaköltő, ha őseinek falujában, Kisiratoson marad, és nem jön át az országhatáron, megszületni Békéscsabára. Ez az országhatár és a túlmaradt falu azóta is nyugtalanítja, mindegyre vissza-visszatér, mint vándormadarak tavaszszal elhagyott fészkükre. Élhetett a Dunántúlon, Székesfehérváron vagy Veszprémben, szerkeszthette a *Jászkunság*ot, a szíve mindig visszahúzott Csanád megyének abba a csücskébe, amelyet a nagyhatalmak 1920-ban Romániának ajándékoztak. Szépirodalmi műveihez is hoz onnan hősöket, hangulatokat, ízes

szavakat és fordulatokat, de ami meglepőnek tűnhetik: még a kisiratosi nevek gyűjtését is elvállalta hűségében. A pécsi tanárképző főiskolán kapott kedvet a nyelvészkedéshez, de hogy szakszerűen végzi, annak bizonyítéka az a két tanulmány, amelyet a *Magyar névtani dolgozatok* rangos sorozatában a tudós Hajdú Mihály jelentetett meg. Egyik gyűjtésében Kisiratos helyneveit hordta kalangyákba, másikban a falu ragadványneveit. Ezeket a tanulmányokat családi néven Kurtucz Mihályként jegyzi, így kell keresnünk a katalógusokban, szépirodalmi műveiben pedig a családi ragadványnéven, Sarusiként jelenik meg.

Elképzelem, hogy milyen izgalommal és élvezettel kutatta fel e családi ragadványnév múltját a népi emlékezetben és az írásbeliségben s a szépíró menynyire élvezte a népi, nyelvi leleményt a névadásokban. Közben pedig lelke nyugodalmára kideríti, hogy a *Kurtucz* valójában *Kuruc* volt, ősei ilyképpen II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem katonái között kereshetők.

Íme, a Sarusi név története:

„*Sarusi.* Eredetileg valószínűleg ragadványnév, az egyik *Kiss* családot különböztette meg a többitől. Az 1882. évi földmérési térképen – talán a dédöregapám – így szerepel: *Kis (Sarusi) János,* ám a leánya 1890-ben már *Kis Sarusi Borbála*ként anyakönyveztetett, s az egyik rokon az 1911-es kataszteri felmérésen *Kis Sarusi András*ként íratott össze. Ma a faluban csak *Sarusi* meg *Kiss* család él, a Sarusiak a Kis *előnevet* elhagyták. Apám regéli: a Sarusiak Makó környékéről valók, sarukészítők voltak, és Kis meg Nagy Sarusiak, növés szerint. Kis Sarusi János alacsony volt, a felesége magas – *rá hasonlítunk* (mármint hogy mi, Kis Sarusi János unokája, Kurtucz Mihály és az ő gyermekei mind magas növésűek). Az egyházi anyakönyvekben a Sarusi családnév 1838-tól máig megtalálható, ám – hogy teljes legyen a zavar – a földmérési térképen Kis (Sarusi) Jánosként jegyzett ősömet korábban a plébános Sarusi Jánosként vezeti be az anyakönyvbe. (Kis Sarus és Nagy Sarus Árpád-kori falvak egymás mellett a zarándi Miske szomszédságában, tehát a közelben.) Ha a faluból levelet kapok, a címzett gyakran Sarusi."

Kisiratos és Békéscsaba között – ahol Sarusi Mihály él – nemcsak fizikai valójában ingázik állandóan, s ezért mindent tud édesapja falujának mai életéről, de belepillantgat a történelembe, hogy miként is esett a trianoni határhúzigálásban Kisiratos éppen az országhatárra, s így a történelem mélyébe. Miként kellett apjának felkerekednie, és 1940-ben átvetnie magát a „kerítésen", miként az iratosi legények szokták, csakhogy ez a kerítés nem egyik portát választotta el a másiktól, hanem a bécsi döntés után is Romániában maradt falut az országtól.

Godó atya története igazi ballada, vagy inkább dráma. Nincs benne semmi könnyítő mosoly....

Kolozsvárott ismertem meg, 1946-ban, mint az egyetemi ifjúság lelkészét. Elsőéves bölcsészként hallottam néhány megrázó erejű prédikációját. Évtize-

dek múltán egy kedves házaspár, Torkos József mérnök és felesége, Éva asszony idézte fel előttem a jezsuita páter alakját. Mélyen vallásos érzelmű, ferences szellemiségű házaspár volt, mindketten a harmadik rend tagjai. Idejüket áldozták az ősi templom és a hívek szolgálatára.

Éva asszony ebből a szempontból kísérte nyomon a szétszórt ferencesek küzdelmét, és lám, a többi szerzetes sorsát is, mert egy ízben izgatottan újságolta:

– Godó atyát megint elítélték.

Godó Mihály a hetvenes évek végén Herkulesfürdő plébánosa. Az ellene indult bírósági eljárás megrendítette az erdélyi magyarságot.

– Annyit zaklatták, hurcolták, lakását felforgatták, hogy a végén maga kérte a letartóztatását.

– És elítélték? – kérdeztem.

– Úgy mondják, a bíróság ezúttal nem talált semmi terhelő bizonyítékot ellene. Fel akarták menteni. Ekkor szót kért, és a vádlottak padjáról ostorozni kezdte a Ceausescu-diktatúra emberellenes, ateista, magyarüldöző politikáját. Az elnök szerette volna elhallgattatni, de nem lehetett. Godó atya mondta tovább a véleményét, az igazságot, amit senki nem mert nyíltan kimondani. Végül hat évi börtönre ítélték.

– De ha egyszer nem volt semmi bizonyíték ellene!

– Kitalálták, ráfogták, hogy sikkasztott. Godó atya! A börtönön felül még 140 ezer lej pénzbírságot is kiszabtak rá.

Ez az összeg egy tanár öt esztendei fizetésével volt egyenlő, ha nem több ennél is. Ugyan, miből fizethette volna meg egy 66 éves jezsuita szerzetes, akinek a rendjét a román állam évtizedekkel előbb feloszlatta, és maga egy olyan plébánián szolgált, délbánsági számkivetettségben, ahol alig éltek katolikusok? Ha a külföld nem zúdul fel (1980-ban vagyunk) és Bukarest nem kényszerül elengedni a büntetését, élete végéig raboskodhatott volna.

Ez már a harmadik fogsága volt. Előzőleg 17 esztendőt töltött börtönben. Első ítélete, 1953-ban 16 évre szólt: „lázítás és hazaárulás” miatt.

Mit minősíthetett a román államvédelem „lázításnak” egy pap prédikációiban? Godó atya egy árnyalatnyi eltérést sem tért el az egyház tanításától, a krisztusi igazságtól. Kolozsváron sokan emlékeznek beszédeire, amelyekben a bűnt, a tévelygést, a megtévesztő csábításokat ostorozta. Emberpróbáló, nehéz idők jártak, 1946-ot írtunk; Godó Mihály akkor volt az egyetemi ifjak lelki vezetője, mikor a küzdelem az erdélyi magyar fiatalok lelkéért folyt a leghevesebben, a Bolyai Egyetemen és környékén, a kisebbségi élet csapdájában. Márton Áron gyulafehérvári püspök tudta, hogy kit nevez ki az egyetemisták lelki vezetőjének. Püspöki felszentelése előtt maga is a kolozsvári egyetemi hallgatók hitszónoka, pedagógiai folyóirat szerkesztője.

Godó Mihály súlyos ítéletét csak most érthetjük igazán, mióta tudjuk, hogy a jezsuita páter több alkalommal titkos futárszolgálatot teljesített Mindszenty József esztergomi érsek, prímás és Márton Áron erdélyi püspök között. A szentéletű gyulafehérvári főpap letartóztatása után Godó atya titokban terjesztett egyházjogi írásokkal erősítette azokat az erdélyi római katolikus papokat, akik roppant kiszolgáltatottságukban is dacoltak a román hatalom ijesztő nyomásával és nem voltak hajlandók elszakadni Rómától.

Ez volt az erdélyi magyar katolikus egyház talán legdrámaibb időszaka... Rágalomhadjárat a sajtóban... börtön vagy a Duna-csatorna kényszermunkatelepe... hamis bírói ítéletek és ítélet nélküli elhurcolások... államsegély megvonása... az egyházi igazgatás „lefejezése”... halálos ítéletek és kivégzések... papok megkísértése előnyökkel...

Agyongyötört „békepapok” itt-ott vállalják a rájuk kényszerített szerepet, önmagukkal vívódva, hogy vajon ezáltal megmenthetik-e az egyházat, a templomokat, megvédelmezhetik-e híveiket? Előttük a szörnyű példa: a görög katolikus egyház felszámolása, bekényszerítése az ortodoxiába.

Ebben a kényszerben Godó atya bíztató írásai felbecsülhetetlen lelki támaszt jelentettek. Amíg 1952. november 19-én éjjel nem jönnek érte és hurcolják börtönbe... Márton Áron püspök 1955-ben szabadult. Nem adott ki tiltó rendelkezést a papi békemozgalom ellen, de nem vett részt benne, és papjaitól is elvárta, hogy kövessék az ő példáját. A bűnbánó papok feloldozást kértek, és kaptak. Az egyházellenes csalárdság nyomtalanul eltűnt az erdélyi katolikus életből. Bukarest soha többé nem is próbálta újrakezdeni a papi békemozgalom szervezését; noha ez jónéhány szovjet vazallus országban egészen 1990-ig létezett és mérgezett.

Godó atya a börtönben marad egészen 1962-ig, miközben önfeláldozó küzdelme – és nyilván, Áron püspök rendíthetetlensége – győzelmet vett az erőszakon.

Őrizhet-e haragot szívében egy pap a közös hitet és eszményeket eláruló lelkésztársai ellen? Godó Mihálynak minden indoka meglett volna a kérlelhetetlenségre. A nagybányai ólombányában töltött évek, a nyolc évi magánzárka Rámnicul Sarat óromániai város hírhedt börtönében, a naponkénti megaláztatás és a szabadulását követő három évi kényszerlakhely. Mikor 1994 márciusában a magyar kormány államtitkára a temesvári római katolikus püspökségen átnyújtotta a Magyar Köztársaság Érdemrendjének középkeresztjét, a 81 éves pap fájdalmát emlegette, amiért paptársainak egy része a magyar egyházban még nem nézett igazán szembe önmagával, diktatúra alatt mutatott lelki gyengeségével...

Joga volt ezt elmondani, neki, aki egyik jelképe lett Erdélyben és a Bánságban a katolikus lelki ellenállásnak.

Honnan kapta a töretlen és törhetetlen belső erőt? Kisiratos népétől, a Godók családjától, amelyben 1913-ban megszületett, és ahová holtában, 1996-ban hazatért.

Kurtucz-Sarusi Mihály helyneveket és ragadványneveket gyűjtött, a kisiratosi nyelvi, szellemi örökséget, egy falusi gazda, Kása Antal a helyi történelem tárgyi emlékeit mentette meg a jövőnek.

Vadászgatott éppen, ez volt a szenvedélye. Vagy fél évszázaddal ennek előtte. Kisiratosról indult el, Nagyiratos felé tartott. Nyúl nem került a puskája elé, de a szeme észrevett egy furcsa tárgyat. Kőből csiszolt véső volt. Az eke dobhatta fel, ki tudja, mennyi ideje rejtekezhetett itt, a mezőben, az idő mélységeiben. Felvette és hazavitte. Kíváncsi természetű lévén, érdeklődni kezdett tanároktól, hogy mi lehet ez a különös kőszerszám, kik használhatták és mikor? Könyveket vásárolt a történelemről, a régészetről, és elhatározta, hogy azontúl semmit nem enged elkallódni a régi idők emlékei közül.

Kása Antal lassan összehordott minden leletet, mint az éhezéstől rettegő falusi szegények őszi tallózáskor. Idők, korok, értékek és lim-lomok között ugrált a tekintetem, mikor a nyolcvanas évek közepén meglátogattam a Kása-portát... Baltatöredékek a bronzkorból, hálónehezékek a XIX. századból... pénzérmék a bronzkorból és rohamsisak az első világháborúból... gazdaszerszámok és telepes rádió... Zichy gróf vadászkése és egy kezdetleges festmény az akkor éppen száz esztendős Horváth Károly hajdani kisiratosi zsellérről... bronz karperecek, fülbevalók és az aradi tizenhárom vértanú tábornokról készült kép... Lándzsahegyek és tiszti agyagkulacs, kincstári holmik a Habsburg-időkből... obszidián penge és patkók, valahonnan a XVI. századból... a kisiratosi dohánykertészek egyesületének körbélyegzője, az alapítás évével: 1816...

– Úgy hallom, hogy már kiment a divatból a dohánytermesztés... Pedig valamikor éppen ebből a célból telepítették ide az őseiket...

Kása Antal, aki harminc évig volt egészségügyi elöljáró – „szanitár" – Kisiratoson, s akit magángyűjteménye okán „múzeomos embernek" hívtak, így felelt:

– Tudja, jobban fizet a paradicsom, nagyban, exportra. De azért néhányan még babrálunk a dohánnyal. Én is ültettem vagy 15 árnyi földbe... Sok munka van vele, hétszer izzasztja meg az embert.

– Éppen hétszer?

– Meg lehet számolni.

– Akkor miért ültetett 15 árnyi dohányt?

– Tudja miért? Valamikor készítettem egy dohányfűző gépet, hát nem akarom, hogy megegye a rozsda...

Egyszer bizonyára múzeumi tárgy lesz ez a saját készítésű masina is...

Ha egyszer magánmúzeum volt a Kása Antal gyűjteménye, neki is kellett helyt találnia hozzá. Ott szorított helyet, ahol a házi rend – talán a gazdaasszony erélye – engedélyezte. Két lakás is állott a telken, egyik kényelmesebb, nagyobb, meg egy másik, a kaputól balra, kicsi zöldségeskert szélén: két szoba, benyíló, kamra. A „múzeumos ember" itt rendezkedett be.

Füstölt szalonna illata járta át a szobát, a múzeum gazdája régi paraszti szerszámok fölé akasztva tartotta a télen vágott sertés maradványait. A szalonnának szellős hely kell, hogy ne avasodjék meg... Nem messze a sertésbordáktól, spirituszba tett ötlábú malac, meg a természet más bizarrságai... Kerti törpéket is láthattam, a sorvadó ízlés árulkodó nyomaiként.

Költözik most az iratosi magánmúzeum. Nem az alapítója költözteti; Kása Antal vagy tíz esztendeje örökre elment a világmindenség nagy múzeumába, ahol évezredekkel társaloghat kedvére, és megfejthet végre minden titkot, amik életében rejtve maradtak előtte.

Almási Béla körorvos impozáns „palotát" emelt a Kása-portára. Hivatalos neve: szociális otthon, amelyet a Máltai Segélyszolgálat tart fenn. Az alapító Almási doktor Kisiratos szülötte, a marosvásárhelyi orvosegyetem elvégzése és két évi – magyar orvosok számára kötelező – moldvai szolgálat után, visszakerült szülőmegyéjébe, majd a falujába. Lakhelye ugyan a szomszédos Kürtös, onnan ingázik Iratosra. Lakhatna Arad városában, orvosi tevékenysége indokolná. Egészen 1989-ig, körorvosi teendőinek ellátása mellett, az aradi szabadegyetem előadója Aradon, tudománynépszerűsítő és egészségügyi kurzusok irányítója. Aradon részt vett a Máltai Segélyszolgálat létrehozásában, 1992-ben, azóta is a megyei szervezet vezetője. Megépíti Románia első mozgássérült otthonát, népkonyhát alapít, rászoruló idős embereknek és gyermekeknek. Szakmai elismerést a debreceni Ady Akadémiától kapott, 1995-ben.

Feleségét Csíksomlyóról hozta. Olga asszony előtt már telepedtek le székelyek Kisiratoson, az 1946-os nagy székelyföldi aszály idején. Gáll Ignác, Szabó Árpád vagy Sarusi Andrásné – mostani nevén – annyira alföldivé lett, hogy nagyon oda kell hallgatnia annak, aki a székelyes kiejtést keresi a beszédükben. Mert ezt azért őrzik most is.

Az orvos házaspár tíz esztendőn át Kisiratoson élt, az Almási-házban. Majd Kürtösön építettek saját lakást maguknak. Nagyságrendben ez Arad megye harmadik városa, középiskolával, több munkalehetőséggel. Innen nem is tűnik ingázásnak átjárni Iratosra. Egyébként Kürtösön magyarok is élnek, vagy százötvenen: értelmiségiek és iparosok, főleg vasutasok.

Kürtös? Jól hangzó név, de nem vagyok bizonyos abban, hogy nem kellene-e *Kurticsnak* írnom? Ugyanis a XIX. században így szerepelt a magyar térképeken. Még előbb, mikor az aradi káptalan birtoka: Kurtafélegyháza.

Márki Sándor, a történész szerint: „*Kurtics*" Kurtaegyház – Kurteghaz – a mai Kurtics; 1519-ben a Báthoriaké, 1559-ben Kurta-Félegyháza néven a Ravazdyaké, 1561-ben Méregh Ferencé és Videdy Mihályé. E században már puszta. 1645-ben *Kurtile* a neve."

Eszerint a pusztává lett hajdani település nevét vették át a helységet benépesítő románok, és ezt a saját kiejtésükhöz igazították. Egyébként a *Curtici* román szónak nincs semmilyen értelme. Mikor Trianon után Curtici állomása lett az egyik legfontosabb vasúti határátlépő Magyarország és Románia között, és a helység gyors fejlődésnek indult, a környező magyar lakosság is mind sűrűbben emlegette, és saját kiejtése szerint, magyar ételmű szóvá alakította át. Lett belőle *Kürtös*; hagyjuk meg hát a kürtösök városának...

Almási Béla – hogy térjek vissza a körorvosra – életében és holtában egyképpen tiszteli a múzeumalapító Kása Antalt, aki különben szintén szeretett nyelvészkedni, a maga módján, mint a falusi öreg férfiak jó része. Az orvos pedig azzal tisztelheti meg igazán a múzeumos parasztot, hogy méltó épületet emel a gyűjteményének, és ezt a kisiratosi múzeumot megnyitja a széles közönség előtt. Előbb azonban – és ezt nagyon jól teszi – átnézeti, átrendezteti az anyagot az erre szívesen vállalkozó békéscsabai régészekkel. Ne csak népi romantika lengje be, de a tudomány is vonuljon be a falai közé...

Faragó József néprajztudósunk Kovács Ferenc gyűjteményéből a meséket tartja a legértékesebbeknek, eredeti népi alkotásoknak. Az iratosi balladakincset inkább a betyárballadák képviselik; új típusú művek, noha megtaláljuk a *Kőműves Kelemen* két változatát is. Ezek azonban nem helyi alkotások, hanem valamilyen népszerűsítő kiadvány révén hatoltak be a kisiratosi folklórba.

Mikor én mán tizennyolc éves voltam,
Akkor én mán lovat lopni tanultam.
Én loptam el a vármegye hat lovát,
Engem keres mindenfelé az ország.

Az iratosi öregek ezt a nótát Kovács Jóskának tulajdonították, akit Csikós néven őrzött meg az emlékezet, s úgy, mint a vármegye leghíresebb lókötőjét.

Tóth Joakim bácsi személyesen ismerte. Aszott arcú öregember volt Joakim bá, de 71 esztendősen is dolgozott még; kocsis volt, és az is akart maradni, még legalább 15 esztendeig.

– Mert a munka nekem orvosság. Gyógyító szer az öregség ellen – mondta nevetve. Ráér ő még „pellét űzni", vagyis játszani, mint a gyermek.

Kedvenc lovai mellett beszélgettem volt el vele.

– Ha ez a Kovács Jóska élne, egyetlen éjszakára sem merném magukra hagyni ezeket a drága állatokat. Túljárt ő hetven pandúr eszén. Ha a kapunál várták, mert megüzente előre, hogy jön, akkor a kerítésen ugratott át. Még be

is kiáltott a gazda házába: „Gazduram, viszem a derest! Az aradi vásárban jó lovakat árulnak, ott vegyen másikat helyette” A vásárban pedig a kárvallott gazda nem egyszer a saját ellopott lovát vásárolta meg; ennyire értett Kovács Jóska ahhoz, hogy átváltoztassa az állatokat...

Máig megíratlan a legnagyobb, legigazibb magyar ballada: Világos.

Magasba ugró hegytetőn áll a vár, romjaiban. Alaktalan falak, amelyek mintha nem is emberkezek nyomát őriznék, hanem a hegyek folytatásai lennének, sziklaszirtekből. Az ott bástyafok volt valaha? Mellette a leomlott törmelék erős várfal? Cserjék verték fel a porladó köveket. Köd borong a magasban, furcsa alakzatokban tekergőzik, nézhetném kísértetnek is... Jobbágyok tömegei lennének? Köveket hordanak az épülő várhoz?... A tatárjárás döbbenete után épült meg Világos vára. A maradandóság szigetének szánták a pusztulás tengerében. 1331-ben említi először okirat, mint várat. Antal comes friss szerzeményeként, együtt a vár oltalma alá tartozó településekkel... A ködből mintha katonák lépnének elő a romvár falaira. Képzeletem csapong... Várnemesek tiszte volt Világos őrzése, a vidék nyugalmának biztosítása.... Ott az a férfi Brankovics György lenne, a szerb deszpota?... Hunyadi Jánost látom előderengeni; Brankovics után ő Világos várának ura. Az a páncélos vitéz meg Szilágyi Mihály, a Hunyadi sógora? Most éppen az ura vagy foglya a várnak? Volt ez is, az is... A köd újabb hullámokban öleli át a csúcsot, ha akarom Dózsa parasztkatonáit látom, amint 1514 égő esztendejében Világos várát ostromolják...

Lent, a falu fő utcáján, a kastélyba tartok. Az út fölött, a kastély alatt csorgó – soha ki nem apadó forrás. A fél falu innen hordja az ivóvizet. A forrás fölött, a park fái között bronzszobor, felirata: „Bohusné Szögyényi Antónia, 1803–1890.”

Ki volt ez a nagyasszony, akinek a szobrát történelmi, társadalmi s főleg a nemzeti változások is a helyén meghagyták? Pedig valamelyik őse, Bohus János lövette szét az akkor már lakatlan vár falait a XVIII. század végén, a Horea-felkelés idején, nehogy a lázadók befészkelhessék magukat oda.

A szobor nagyasszonya a magyar nőnevelés úttörője volt, az irodalom pártfogója. Krenner Miklós a két háború között Aradról írt portréjában a város dicső szerepet játszott nőalakjai között idézte meg az alakját:

„Majd egy hatalmas alak kísért: Bohusné Szögyényi Antónia, akinek szalonjában a világosi fegyverletétel aktáját írták meg, aki nemcsak a véletlen, hanem a később nagyszerű, tudatos, sokszor veszélyes munkássága révén történelmi nevet szerzett, és szobrot kapott érte a világosi parkban, ahol egykor olyan sötétség volt. Leszármazottai és rokonai, a Bohus név örökösei, férfiak és asszonyok mind kitűnő, érdekes vagy különcködő emberek voltak, ma is azok. Sokfelé és sok megnyilatkozásban találkozunk velük. Történetük regényíró tollára méltó. Külön érdekesség, hogy később Görgey Artur családja is szoros rokoni kapcsolatba került velük.”

Ha ritkán, de ma is hallani, és csupa jót hallani a nyugati égtájakon szétszóródott leszármazottakról. Az utolsó itthon maradt Bohus, egy nő – így mondják – az aradi menházban halt meg, de Világoson temették el.

A kastély szalonjában megvan az asztal, tölgyfából vágott kerek asztallap, közepén ezüstlemez, a fegyverletétel drámai dátumával: 1849 augusztus 13... Megsimogatnám, de félek, hogy közben ökölbe szorul a kezem. A történelmen nem lehet bosszút állni. Hideg és könyörtelen.

Állok dermedten, arcom merev, s mintha a szívem is kihagyna egy pillanatra. Temetőben járok...

Aztán kiállok a kastély kőtornácára. Tekintetem a szőlősi síkot keresi. Nem látok el addig, mégis előttem a jelenet, amit a génjeinkbe írt be a magyar történelem.... „A katonák egymás nyakába borultak, sírtak, zokogtak... összetörték fegyverüket... a huszárok leölték lovaikat..."

Van még egy megíratlan világosi ballada, éppen olyan tragikus Magyarország számára, mint az 1849-es fegyvertörés.

Ezen a kőtornácon állt, ebben a szalonban hajolt térképek fölé és tanácskozott vezérkarával a II. Ukrán Front főparancsnoka, Malinovszkij marsall.

Innen indultak a futárok, szálltak a telefonutasítások a Battonya és Dombegyháza felé támadó szovjet csapatokhoz. Talán a nagy debreceni páncélos csata terveit is itt dolgozták ki, vagy itt született meg az elképzelés. Előretörés Kecskemét felé, Buda bekerítése, Karácsonykor ágyúk sortüze kell hogy köszöntse a magyar főváros elfoglalását. Egyenesen a Kremlből, magától Sztálintól jönnek a parancsok. A marsall, aki néhány héttel azelőtt kapta meg ezt a rangot, a legnagyobb orosz katonai rangot – mert a generálisszimusz cím csak Sztálint illethette meg – a Iasi és Kisinyov között aratott győzelemért, hadvezéri pályájának csúcsára érkezett. Az orosz polgárháború zászlóaljparancsnoka, a spanyolországi harctéren a köztársaságiak katonai főtanácsadója, Sztálingrád egyik felmentője mit érezhetett az egykori cári hadiszálláson, Világos kastélyában? Rüdiger tábornokra gondolt-e, aki itt 1849. augusztus 13-án már a meghódított Magyarország urának tekinthette magát? Mit is jelentett neki Rüdiger, a cári sereg, mikor Magyarország újbóli meghódítására indult?

Egyáltalán: mit jelentett Malinovszkij marsallnak Magyarország? Meggyötört nemzetet, elárult történelmet, elbukott szabadságharcok földjét, vagy egyszerűen hadi célpontot, amelyet fel lehet rajzolni a katonai térképre?

Érdeklődtem, szemtanút kerestem: mi is zajlott 1944 októberében a Bohus kastély környékén? Választ nem kaptam senkitől.

– Hiszen háború volt, uram – gubóztak be az öregek – Itt volt a háború a falunkban. Bezártuk a kaput, függönyt eresztettünk az ablakokra. Este meg senki nem gyújtott lámpát, a fény árulkodó...

Egyébként is nagyon nehéz szóra bírni a mai világosiakat. Vagy csak nekem volt ez az érzésem, mikor a nagy többségben lévő románok között a mai magyarokhoz szerettem volna nyomokat találni.

Milyen az élet ma a Bohus-kastély árnyékában? Elejtett szavak csak a homályt növelték. Mondom, a világosi magyarok nem beszédes emberek. A *Nyugati Jelen* munkatársának, Balta Jánosnak egyet sikerült szóra bírnia közülük.

Ismeretlenül is hiszek ennek a Frajna Edit nyugalmazott tanítónőnek, aki a panaszait sorolta. Hiszek, mert ismerem a nevét és előző tevékenységét. Znorovszky Attila tizenöt évvel ezelőtt úgy emlegette, mint az aradi színjátszó csapatuk „nagykövetét". Akkor Galsán tanított, falujában színjátszó csoportot, táncegyüttest, zenekart szervezett, noha Galsán alig 350 magyar élt. De akkor még volt iskolájuk, anyanyelven, a templomukban a plébános magyarul prédikált, a fiatalok ünnepi alkalmakkor, szüreti bálok zajos felvonulásain öntudatosan hordták az alföldi magyar viseletet...

Nyugdíjas életére Frajna Edit ide, a szomszédos Világosra költözött. Képzelhetni a mindig tevékeny, nyelvéhez, hitéhez, magyarságához ragaszkodó tanítónő elkeseredését, amikor körülnézett és a nemzeti romlás riasztó jeleit látta. Galsán a helyi katolikus lelkész, Marksteiner plébános részt vett a magyar közművelődésben. A kisdiákok szívesen jártak hozzá vallásórára, noha akkoriban a hatalom minden elképzelhető módon akadályozni próbálta, hogy a fiatalok megismerjék Istent és az Evangéliumot.

Kidőlt azóta mind a két tartóoszlop. Galsán 1993-ban, Frajna Edit elköltözésekor megszűnt a magyar oktatás. Világos és Galsa mindig egyazon egyházközséget alkotott, most a két települést elválasztották: Galsa Pankotához került, Világos pedig Gyorokhoz. Nincs elegendő áldozár, érvel a temesvári püspökség, noha éppen mostanság több mint félszáz plébániát zártak be az egyházmegyében: a kitelepült svábok falvaiban. A gyoroki plébános idejéből most csak arra futja, hogy megtartsa a szentmiséket, kereszteljen, eskessen, temessen, de a hitoktatásra már nem. Három nyelven prédikál a gyoroki tisztelendő úr Világoson. A kórus is három nyelven énekel, noha a tagjai szinte mind magyarok. Frajna Edit azzal is megelégedne, ha Karácsonykor, anyák napján, Mikuláskor, ajándékosztáskor egy rövid magyar köszöntő is elhangzana, egy magyar vers...

Ezzel szemben a katolikus magyar gyermekek az ortodox román pópához járnak hittanra, mert Romániában a hitoktatásban kötelező a részvétel. Ha az idősebb nemzedék elmegy vagy csak túlságosan megöregszik, a mostani fiatalok nem tudnak majd elmondani egy verset, elénekelni egy éneket magyarul...

A *Miatyánk* örökre elhal Világoson.

Marad egyedül a *Tatal nostru*...

Világos mindörökre a magyar drámák színtere lesz?